

תנאי יהושע בן נון / פ:

תוכן:

א. פתיחה

ב. הסברים לכחו של יהושע

ג. הנחלת ארץ ישראל

ד. דחיית הסבר הפקר בית דין לטובת הסברים אחרים

ה. ראייה ויישוב הקושיות על ההסברים האחרים

ו. סיכום

א. פתיחה

אומרת הברייתא (פ-פא):

”תנו רבנן: עשרה תנאים התנה יהושע -

שיהו מרעין בחורשין,

ומלקטין עצים בשדותיהם,

ומלקטים עשבים בכל מקום חוץ מתלתן,

וקוטמים נטיעות בכל מקום חוץ מגרופיות של זית,

ומעין היוצא בתחילה בני העיר מסתפקין ממנו,

ומחכין בימה של טבריא ובלבד שלא יפרוס קלע ויעמיד את הספינה,

ונפנין לאחורי הגדר ואפילו בשדה מליאה כרכום,

ומהלכים בשבילי הרשות עד שתדר רביעה שניה,

ומסתלקין לצידי הדרכים מפני יתידות הדרכים,

והתועה בין הכרמים מפסיג ועולה מפסיג ויורד,

ומת מצוה קונה מקומו”.

יהושע התנה עשרה תנאים שעוסקים בבעלות האדם על הקרקע כשנכנסו ישראל לארץ ישראל, תנאים אלה באים להפקיע את רשותו ובעלותו של האדם על חלק מנכסיו - שלשימושים מסויימים יהיו כהפקר ומותרים לכל אדם. מניין ליהושע הכח להתנות תנאים אלו? האם היחס לזה הוא כאל בית דין רגיל או שיש כאן משהו מיוחד מצד חלוקת הארץ?

ב. הסברים לכחו של יהושע

אפשר לומר שהתוקף של עשרת התנאים הללו הוא כעין בטלה דעתו, שכיוון שאדם רגיל לא מקפיד על דברים אלו - מותרים הם לכל ישראל בכל נחלה. אלא שקשה להסביר שזה הטעם, מפני שלכאורה כל מה שאומרים בטלה דעתו אצל כל אדם זה בעניינים של איסור והיתר¹ ולא לעניין מחילה על נכסי אדם, שלזה

¹ למשל בברכות (ברכות לה:), שבת (שבת צא.), כלאיים (שם קמד:) תרו"מ (עירובין כח.).

רק הוא מוסמך, וכשרואים שהדין על נכסיו שהם הפקר לא יהיה זה מצד בטלה דעתו, כיוון שזה רכושו ואין להוציאו ממנו אם מקפיד.

קשה להסביר שבטלה דעתו של בעל השדה אצל כל אדם רגיל, כי לכאורה אדם רגיל מקפיד על שימוש בשדהו על פי חלק מהתנאים של יהושע. למשל, ודאי שאדם מקפיד על הפסד שדה של כרכום (צמח עדין), שתושחת כיוון שאדם נפנה בה ונטל צרור מהגדר בחסות תקנת יהושע.

בסוגיית "זה נהנה וזה לא חסר" הדין הוא שיתן לחברו להנות מכיוון שאין זה מחסר אותו וכופין את האדם שלא ינהג במידת סדום. לעומת זאת אצלנו התנאים הם דברים שמחסירים מעט את האדם, ואם כן, על פי סוגיה זו, יש לו הזכות לשמור על רכושו אצלו ולא נגדיר את זה כמידת סדום.

בצורה פשוטה ניתן להסביר את כחו של יהושע בכך שהתנאים הללו הם כמו תקנה רגילה ופועלים מכח "הפקר בית דין הפקר" או מצד דינא דמלכותא (וליהושע היה דין של מלך). אך הגמרא מביאה ברייתא בסוף הסוגיה שבה כתוב (פא): "שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ", משמע ממנה שאין אלה תקנות רגילות אלא זה עניין שקשור להנחלת יהושע את ארץ ישראל.

לצורך הבנת הדבר, יש לבדוק איך בדיוק הונחלה ארץ ישראל לעם ישראל בכניסה לארץ בימי יהושע - האם היתה כאן בעלות של יהושע בתור מלך או שליח ד', כלומר ארץ ישראל היתה שייכת לכלל ישראל, או שמראש כולה היתה שייכת לכלל היחידים כשותפות של יורשים? אם נאמר שיהושע היה בעלים או שליח ד' על הארץ אפשר לומר שכאשר נתן לכל אחד את חלקו, השאיר חלק ביד כלל ישראל. אבל אם נאמר שהארץ מראש היתה שייכת לכולם נצטרך להסביר את התנאים כתקנות של בית דין, ולהסביר אחרת את לשון הברייתא שמקשרת את הדבר לחלוקת הארץ.

ג. הנחלת ארץ ישראל

המשנה במסכת בבא בתרא (קטז:) אומרת שכיוון שצלפחד היה בכור, קיבלו בנותיו שני חלקים בארץ ישראל. שואלת על כך הגמרא (קטז-): מדוע הדין כך לגבי ארץ ישראל? והרי ארץ ישראל אינה מוחזקת² אצל יוצאי מצרים אלא רק ראויה להינתן להם כאשר יקבלו אותה, ואין בכור נוטל בראוי שני חלקים. עונה רבה: ארץ ישראל מוחזקת היא.

מקשה הגמרא: הברייתא אומרת שראויה היתה פרשת נחלות להיכתב על ידי משה, אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי ולכן נכתבה על ידי בנות צלפחד - אם משה ידע שארץ ישראל מוחזקת, מדוע היה צריך את בנות צלפחד? עונה הגמרא, שמשה הסתפק כאשר ד' אמר לו לומר לעם ישראל "ונתתי אותה לכם מורשה אני ד'": האם כוונת ד' ללמד את המציאות הדינית, שארץ ישראל היא ירושה לעם ישראל מהאבות והיא מוחזקת ביד יוצאי מצרים, או לומר נבואה שיוצאי מצרים לא יזכו להיכנס לירש את הארץ אלא הם מורשים (לשון מורשה) את הזכות על ארץ ישראל לצאצאיהם³? פשט לו ד' ששני הפירושים נכונים, יוצאי מצרים יורשים מהאבות ולא יורשים בפועל כי לא יכנסו לארץ.

² - אינה בבעלותם בפועל.

³ לכאורה, צד זה בא בניגוד לצד הראשון ולפי צד זה בספק של משה, עם ישראל מקבל את ארץ ישראל לא כירושה מהאבות אלא ישירות מד' בקניין חדש ביציאת מצרים.

אם כן יוצא מגמרא זו שארץ ישראל היתה מוחזקת ליוצאי מצרים כירושה שקבלו מהאבות. רבי אלעזר (שם ק:) מסביר את דעת רבי אליעזר שהליכת האדם בקרקע שרוצים להקנות לו קונה לו את הקרקע, על פי פסוק שאמר ד' לאברהם "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה", משמע שקניין זה של האבות הוא עניין ממשי לגמרי בדיני הקניינים. אמנם רבנן חולקים על זה ומסבירים את הפסוק אחרת - שאברהם נצטווה ללכת בארץ "כדי שיהא נוח לכבוש לפני בניו", אבל גם לשיטתם משמע שמדובר על קניין ממשי. כמו שהריטב"א שם מבאר את דברי רבנן:

"אבל אברהם ע"ה לא קנא בהילוך אלא בדיבור, דאמירה לגבוה כמסירה להדיוט, ועוד דהא כתיב 'ויט אהלה' והחזיק בה בשיבה וקי"ל מכר לו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן קנה כולם". - כלומר, אברהם אבינו קנה את ארץ ישראל מכח זה שאמירה של הקדוש ברוך הוא נחשבת כמסירה, כמו שמצינו בקדשים שאמירה של האדם שיקריב קרבן נחשבת מעשה באותה רמה כמו מסירה שלו לחבירו. וקניין נוסף של אברהם בארץ ישראל נעשה כיון שישב בה, וישיבה היא מעשה קניין בקרקע, והוא הדין כאשר אדם נותן לחברו כמה שדות קנה את כולן על ידי מעשה קניין באחת מהן. עד כאן ראינו שחלוקת ארץ ישראל ליוצאי מצרים היא כירושה פשוטה של קרקע, ולכאורה לכל עניין נתיחס אליה כך, גם לעניינינו, נאמר שצריך היה יהושע לסמוך על הפקר בית דין על מנת להפקיע את חלקי השדות שנוגעים לתקנותיו.

אלא שיש לשים לב לדבר מיוחד בחלוקת ארץ ישראל שלא כמו בחלוקת ירושה רגילה - שכתוב בה "אך בגורל" ו"על פי הגורל". הגמרא בבבא בתרא (קכב.) מפרשת את הביטוי "על פי", שמשמעותו אורים ותומים. הגמרא שם מתארת איך נעשתה החלוקה על פי גורל וגם על פי אורים ותומים, שלכל שבט העלו נחלה בגורל, ולפני שהעלו את שמות השבטים והנחלות, אלעזר הכהן היה מכווין ברוח הקודש נחלה פלונית לשבט פלוני וכך אכן יוצא בגורל.

לפי גמרא זו אפשר אולי לומר שיש חילוק בין נחלת השבט לבין נחלה פרטית. חלוקת השבטים היתה מיוחדת, מפני ששנים עשר בני יעקב לא חיים ולא יכולים לבחור בין הנחלות, אבל חלוקה פנימית בתוך השבטים, היתה כירושה רגילה שחולקים על פי דעת היורשים. וגם לפני שחלקו בתוך כל שבט, השאירו חלק שיהיה ציבורי, והכוונה לחלקים שנוגעים לתקנות יהושע בכל קרקע.

אלא שמתוספות בבבא קמא (פח: ד"ה הכי) ובקידושין (מב. ד"ה יתומים) משמע אחרת. הגמרא בבבא קמא (פח:) אומרת בשם שמואל שקניין פירות לאו כקניין הגוף, תוספות שם מביאים את דברי שמואל שאומר שהאחין שחלקו את ירושתם לקוחות הן זה אצל זה, ולכן יוצא שכל אדם שירש קרקע היא לא קנויה לו אלא לפירות.

אומרים התוספות: לפי זה קשה כי יוצא שאין מציאות של אדם שקיבל שדהו בירושה ומביא ממנה ביכורים אלא אם כן הוא חד בר חד - בן יחיד בן בן יחיד - עד יהושע בן נון (כי צריך שהקרקע תהיה שלו שיוכל לומר האדמה אשר נתת לי ד' וכל עוד הוא חלק את הקרקע עם אחיו הוא לא בעל הקרקע אלא רק של הפירות).

מסביר ר"י שאין זה קשה כי שמואל סובר שהחזרת השדות ביוכל אינה תלויה במה שנסבור לגבי קניין פירות אי כקניין הגוף דמי או לא, והירושה נחשבת שלו אף אם אין ברירה (כלומר, אפילו אם לא אומרים על אחים שחולקים שהתברר למפרע שכל אחד ירש רק את חלקו) ונחשבים האחין שחלקו כלקוחות.

מביא ר"י ראייה לדבריו - מקור שאלתם של התוספות על שמואל הוא ממסכת גיטין (מח). שם רב יוסף אומר שרבי יוחנן בכך שאמר שקניין פירות כקניין הגוף נשמר מקושיה זו. ואפילו לרבי יוחנן בקושיית הגמרא בגיטין, מספיק שיהיה חד בר חד עד יהושע בן נון על מנת לתת ביכורים אף על פי שהיא ירושה לעם ישראל מאבותיהם (שהיו לפני יהושע).

זה שלגמרא שם ברור שגם לרבי יוחנן מספיק שיהיה המביא ביכורים חד בר חד עד יהושע ולא עד יעקב אבינו מסבירים בתוספות בסברא - שזה כיון שחלוקת הירושה הזו שירשו בני ישראל מאבותיהם היתה על פי נביא ואורים ותומים וגזירת הכתוב, לכן הביאו ביכורים. על פי זה עונים התוספות שרבי יוחנן בלבד מקשים כי הוא נשאר בסברא זו רק בחלוקת הארץ, אבל שאר האמוראים סוברים שלומדים מחלוקת יהושע לכל חלוקת ירושה שתהיה מוחלטת אף שקנויה לו לפירות ואין מחזירים אותה ביובל. מכל מקום רואים שחלוקת הארץ היתה על פי אורים ותומים ונביא לכאורה עד רמת האחים ולא רק בין נחלות השבטים.

אם כן, לכאורה אין לומר שהכל היה בידי יהושע בשם כל ישראל או אצל כל נשיא נחלת שבטו והעשרה תנאים הם שיור בחלוקת הארץ שמשוייר לכל ישראל, כיוון שזו היתה חלוקת ירושה רגילה (שכל הנחלה מחולקת בין כולם) שנעשתה על פי אורים ותומים. גם אם נגיד שכל שבט השאיר בתור חלקים שבטיים את החלק שמותר על פי התנאים (אף שלא משמע כך), ומה שנחלקה הארץ לגמרי (את זה מוכרחים לומר מפשט ספר יהושע) זה רק בין השבטים, אין זה מסביר את הרשות לכל ישראל, אלא רק לכל שבט בנחלתו ועוד שיהושע לכאורה לא התנה את זה אלא כל נשיאי השבטים.

לכן נראה שצריך לומר שעשרת התנאים שהתנה יהושע היו מתוקף תקנות כמו כל תקנת חכמים שהפקר בית דין הפקר.

דבר נוסף שלכאורה מכריח אותנו לומר כך, הוא הדין של עשרה תנאי יהושע בן נון בחוצה לארץ. שמואל אומר (פא): שתנאים אלו שייכים אפילו בחוצה לארץ, ועל חוץ לארץ וודאי אין לומר שהיתה בעלות של יהושע על כל נכסי ישראל עד עולם, ונתן להם רק את החלקים שאינם מותרים לכל ישראל על פי התנאים. בהכרח צריך לומר שזה תקנת בית דין, שתוקפה הוא הכלל שהפקר בית דין הפקר.

ד. דחיית הסבר הפקר בית דין לטובת הסברים אחרים

אך שאלנו בהתחלה על הסבר זה שאין בו הסברה לביטויים "תנאים" ו"על מנת כן הנחיל" ולכאורה נצטרך בשביל להבינם להסביר שאמנם הארץ היתה מוחזקת לישראל, אבל יהושע שהכניס אותם לארץ והעבירם את הירדן עשה זאת על מנת שיפקירו (בעצמם) את החלקים הללו בנחלתם והסכימו ישראל גם כדי שיכניסם וכן כי התקנות באמת עושות את החיים הסדירים פשוטים יותר⁴.

⁴ אולי זה כלול באחד הדברים שכתובים בסוטה (לד). שאמר יהושע לישראל בעודם בירדן: "עודם בירדן, א"ל יהושע: שאו לכם מזה מתוך הירדן ממצב רגלי הנהגים הכן שתיים עשרה אבנים והעברתם אותם עמכם והנחתם אותם במלון אשר תלינו בו הלילה וגו'... אמר רבי יהודה: אבא חלפתא ורבי אליעזר בן מתאי וחנניא בן חכניאי עמדו על אותן אבנים, ושיערום, כל אחת ואחת שקולה כארבעים סאה, וגמירי, דטעונא דמדלי איניש לכתפיה - תילתא דטעוניה הוי". ואפשר אולי להבין את העניין שנרמז בבניית המזבח (חוץ מההבנה שהוא לזיכרון הנס) שנבנה מ"ב, אחת לכל שבט, שכל אחת לא יכולה להינשא על ידי אדם אחד אלא צריך להשתתף עם אחרים בנשיאתה, שזה מבטא את הכניסה למצב של התנהלות חיים סדירה יחד. יסוד התנהלות כזו הוא לא להקפיד ממונית יותר מדי.

עוד אפשר לתרץ שכל מה שאמרנו ולכאורה הכריח אותנו להישאר בהסבר של הפקר בית דין הפקר מתחיל מהנחת יסוד שלא בטוח שהיא נכונה. אמרנו שאם הארץ מחולקת עד הנחלה הפרטית של כל אדם על פי אורים ותומים אז צריך לומר שאין כאן שיור ואין כח ליהושע לשייר חלק לכולם. אבל באמת יש לומר בדיוק להפך, אם כל אדם היה חולק כיורש רגיל אז אין ליהושע כח להתערב בזה בלי הכלל של הפקר בית דין. אבל אם מראש כל מה שחולקים זה לא על פי רצון כל אחד ואחד אלא על פי אורים ותומים - רצון ד', מובן יותר אם נאמר שד' מינה ושלח את יהושע כמין אפוטרופוס של כלל ישראל לחלק ביניהם את הארץ (כמו שכל החלוקה היא על פי ד') ולכן יש לו כח לקבוע שיש חלק שלא מתחלק.

ה. ראייה ויישוב הקושיות על ההסברים האחרים

וכך משמע מכך שהפרישה (ח"מ רעד) אומר מפורש כמשמעות המילים בגמרא ולא מכח הפקר ב"ד הפקר: "יהושע כשהנחיל את הארץ לישראל על תנאים האלו הנחילים להחזיק כל אחד בחלקו שיהיה שלו חוץ מלדברים הללו שיהיה הפקר".

- כלומר החלק של התנאים של יהושע בנחלת כל אדם, מראש לא ניתן לאדם ולא כפי שהבנו שהיה שלו ובכח בית דין להפקיע את בעלותו.

אמנם אפשר אולי לומר בדבריו שבא לתאר את המציאות ולא את הכח שממנו נובעת מציאות זו, ובאמת ארץ ישראל מוחזקת להם ולכן זה מועיל רק מכח הפקר בית דין, אבל הבנת דבריו בפשטות היא שכלל לא ניתנה הנחלה ליחידים מישראל לעניינים אלו.

ומה שהקשינו שכל הארץ נחלקה ולא נשאר חלק כללי אין זה קשה על ההסברים של השיור כי כל מה ששייר יהושע ולא חלקו זה זכויות שימוש בקרקע ולא סנטימטרים של קרקע. כלומר, כל הקרקעות חולקו בין כל ישראל אבל אדם לא יכול להקפיד על מי שמשתמש בקרקע שלו על פי התנאים של יהושע. לגבי חוץ לארץ, לומדים הב"ח והפרישה (שם) מלשונו של הטור שאומר על חוצה לארץ שהדברים מותרים "משום תקנת יהושע" שאין זו עצם התקנה אלא תוספת. את התוספת הזו הב"ח מסביר "שכבר נהגו לקיים תנאיו גם בחוצה לארץ" - מכח מנהג, והפרישה מסביר "מתנאים של יהושע למדו הבית דין לתקן גם כן האי", כלומר, בחוץ לארץ זו באמת תקנת בית דין שכחה הוא הפקר בית דין הפקר.

אמנם אחד התנאים הוא לגבי נחלת נפתלי - ימה של טבריה, ולכאורה קצת קשה לומר את ההסבר של המחילה על זה מראש לפני שחלקו וידעו מי המוחל על אפשרות הדיג שם (אין זה כקרקע שברור שתהיה לכולם נחלה בה). אמנם בלשון הרמב"ם (נזק"מ ה, א) "אבל לא יפרוש קלע ויעמיד ספינה שם אלא בני השבט שהגיע אותו הים בחלקם" רואים שהתנה על הים גם קודם שידעו של מי יהיה ולפי הסברנו נאמר שכל השבטים הסכימו שאם יפול בחלקם ימחלו על שימוש זה. עוד אפשר לומר שהתנה עמם שדברים לצורך התנהלות החיים הסדירה יהיו מותרים אף אם רק יותר מאוחר התפרטו הדברים לעשרה תנאים מוגדרים.

ו. סיכום

שאלנו מה הכח של יהושע בן נון להתנות את תנאיו, הצגנו שלוש אפשרויות:

א. אדם רגיל מוחל על הדברים הללו ויהושע קבע את הדבר שמי שלא מוחל, בטלה דעתו אצל כל אדם ולא מתחשבים בו. דחינו הסבר זה כיוון שלא אומרים בטלה דעתו להוציא מאדם ממון.

ב. הפקר בית דין הפקר הוא לכאורה ההסבר הפשוט אלא שהגמרא נוקטת בלשון "שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ", שממנה נראה שתנאיו קשורים עם חלוקת הארץ בקשר מהותי.

ג. היה זה שיור בחלוקת הארץ - לצורך בדיקת הסבר זה ראינו את המקורות במסכת בבא בתרא שמהם רואים שחלוקת הארץ היתה כירושה רגילה, שכולה נתחלקה בין כולם ולכאורה לא נשתייר כלום, וכיון שזה נעשה על פי אורים ותומים אין סמכות ליהושע לשייר.

ושייבנו הסבר זה בכל זאת, בכך שאולי ההסבר הוא שכל אדם הפקיר בעצמו את חלקו ועל דעת כן נכנסו לירש. אף שהארץ היתה שלהם, לא היו מגיעים אליה בלי יהושע ולכן נקראים התנאים על שמו.

או לומר שההנחה שהנחנו שהחלוקה על פי אורים ותומים מחייבת לומר שאין סמכות ליהושע אינה נכונה ולהפך, כאשר החלוקה היא מראש על פי ד' באורים ותומים, יותר מתאים שגם מינה את יהושע כעין אפוסטרופוס לקבוע איך תחולק הארץ.

והסברים אלה עומדים אף שכל הארץ נתחלקה כי לעניין השימוש אפשר עדיין לומר שיש שיור בתוך כל קרקע שמותר לכל ישראל. לגבי חוץ לארץ, שגם שם יש את תנאי יהושע בן נון, הב"ח משתמש בלשון "נהגו" והפרישה אומר שיש כאן תקנת בית דין שלמדו את העיקרון של תנאי יהושע ותיקנו את הדבר כתקנה רגילה.

שנוכח להתנחל בכל חלקי ארצנו במהרה בימינו ולנהל בהם חיים סדירים ומתוקנים בין אדם לחבירו!